

BENCSIK ORSOLYA

Juhász Erzsébet szemüvege

Esszé a kétféle vakságról és a romlatlan szemekről

„A »romlatlan«, »elfogulatlan szem« nem egyéb, mint mítosz.”

(E. H. Gombrich: *Művészet és illúzió*)

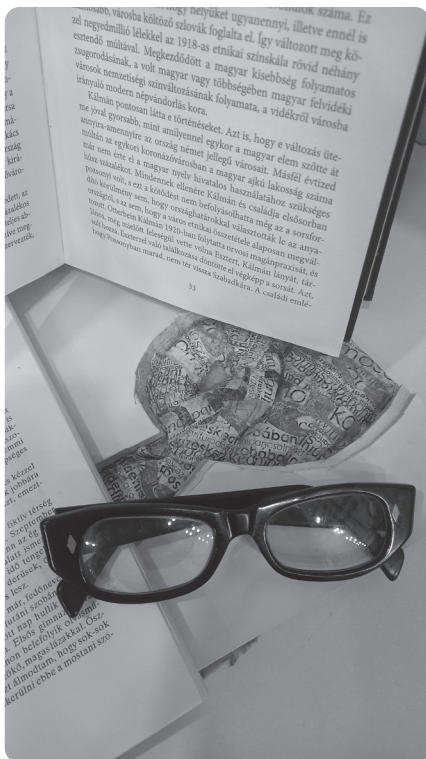
Csernik Attila Juhász Erzsébet-grafikáin, -fotómontázsain, -szövegrajzain visszatérő elem a feleség szeme és a tekintetét keretező, kihangsúlyozó vagy kimetsző szemüveg. A szegedi lakásomban, az íróasztalom fölött van is egy ilyen manipulált, fekete-fehér Juhász Erzsébet-portré (-fotó-kollázs), aminek sűrű ornamentikáját az egymás alá és fölé épülő, az író nevének kvázi végtelenített, egymásba olvasódó (nyomatott) betűsora, valamint Csernik ismerős, az ákombákom kézirást imitáló, rajzolt betűi adják. (A kézírás a néven túl egyetlen eltérő jelsort is megrajzol, ez a tisztelem vagy a tisztelettel.) A tájszöveggé összeálló név (névsorozat) és az attól elkülönülő, külön tereptárgyként funkcionáló monogram hasonlóan működik a képen, mint a kivágott portré és az arról lemetszett, kinyújtott, a kollázs alsó felébe helyezett szemüveg és benne az érzékszerv: Juhász Erzsébet figyelő, a pontos látásra (az igazságra?) törekvő szeme. Szobám ferde faláról engem néz. Már sok éve szuggerál.

Ez a kollázs nemcsak a név és a személy, az irodalom és élet (sőt kultusz) összekapcsolódását jelzi, hanem az írói attitűdöt is, a tekintet, a másra, a Másikra nézés problémáját. A topolyai születésű író, egyetemi tanár 75. születésnapja alkalmából tartott megemlékezésen a róla elnevezett könyvtár padlástermében Csernik kamarakiállításának több darabja ugyancsak a Juhász Erzsébet-i érzékszervre épült, ám ezeken az alkotásokon a grafikus nem pusztán duplikálta a szempárt, hanem multiplikálta: az így létrejövő szemburjánház a valóságérezkelés még intenzívebb tapasztalásának a hangsúlyozása, a sok perspektíva egyszeri befogadása

és feldolgozása mellett a keresésre, a Másik megtalálására, a kommunikáció és megértés (együttérzés) utáni vágyra hívja fel a figyelmet. Ez a tekintet nem eltárgyasít (ahogy ezzel szemben Sartre gondolja), hanem egy lehetséges kommunikáció felé próbál nyitni: a cselekedeteket – ahogy Merleau-Ponty írja – megérti és nem megfigyeli (mint egy rovar cselekvéseit).

A könyvtár padlástermének egyik beszögellésében őrzik a hagyaték egy részét: az íróasztalt, a könyvespolcokat, a könyveket, az írógépet és a szemüveget. Azt a szemüveget, melyet amellet, hogy Csernik Attila Juhász Erzsébet-hommage-ai, szakrális-vizuális betűobjektumai, grafikai szempontjából az egyik leglényegesebb tárgynak, motívumnak tekintek, általa (rajta átnézve) a biográfikusan nem kapcsolódó olvasó, befogadó is jóval közelebb kerülhet az író életművéhez és attitűdjéhez.

Juhász Erzsébet a fekete keretes szemüvege (a könyvtárban kiállított, az irodalmi emlékezet számára megőrzött tárgyi relikvia¹⁾ mögé „rejtőzött”, így tüntette el végül – minden megrendültség nélkül, (élet)írásfeladatként, művészeti gesztusként – önmagát mint űzött vadat, így semmisítette meg nemcsak saját nyomait, hanem belső emigrációba, a ködbe, a sötétségbe, a semmibe vonulva a széthullófélben levő ország, a már ismeretlen otthon (egy „rozoga színházi kulissza”) eszköztárát. Ezen keresztül

szemlélődött minden elképzelt, elmondott, megírt vaksága ellenére, és minden szorongása, az ismerős utcákon való eltévelyedése, a határhelyzetek, a háború okozta létbizonytalansága ellenére mégis, szemüvegének köszönhetően, nagyon is élesen látott. Nem véletlenül használok az *Úttalan utaim* című esszé(próza)kötet írásaiban jelen levő, megfordított vakságmetaforát, hiszen művészetének, írói énjének a lényege éppen az érzékelés egyik legfontosabb szervének, a szemnek a meghibásodásában áll, a meglazult izmok okozta látványtorzulásban, tulajdonképpen, hogy továbbmenjek, végül a porlepte valóság, az igazság felismerésének a hiányában rejtőzik. Ez a fekete szemüvege a semmit mutatta meg, és azt, hogy „semmi sem gyökerezik itt semmiben”, miközben Juhász Erzsébet – apja *vakon fotózott*, ferde Afrika-fotóit nézegetve vagy a Párizsból a Mestró „ütött-kopott” vidékére utazott Kobalthajú nővel azonosulva – végül kimozdíthatatlanul gyökeret vert. Nem mellékes, hogy külön esszéprózát szentel Sáfráynak, hiszen a modell alakmásként egy olyan festőt szólít meg, aki maga is küzd a látással. (Sáfráynak azután sérült és romlott meg a látása, miután az egyik párizsi útja előtt felvette a fekete himlő elleni vakcinát, így később számokkal jelölte a színeket a festményein.)

Ahogy Sartre mondaná, Juhász Erzsébet „pusztában énekelt”, átsiklottak rajta a tekintetek. Élősködő és őrült volt (ezek Danilo Kiš fogalmai), nem is lehetett más, hiszen csak egy élősködő kísérelheti meg, hogy „a negyvenvalahány éves masszív testvériség-egység” után egy széthullásban levő országban, „kettős marginalitásban”, kisebbségi íróként környezete elanyanyelvtelenedésében értelmet és igazolást adjon az életének, csak „egy őrült írhat szakmányba könyveket, tudván tudva, hogy senki se fogja elolvasni”. „[M]indenki mentené még, ami menthető, a póre testét, nyelvét, kultúráját, anyagi javait, és vinné innen árkon-bokron át mindenféle határokon túlra. Én meg itt írok-írok, a magam tetű módján ugyan, de több mint húsz éven át. Kinek? Minek?” A fekete szemüvegén, az éles lencséken keresztül látott világ, az ország, és mindebben önmaga felismerésének a megoszthatatlansága, közölhetetlensége azonban korántsem a művészet és élet különállásának, átjárhatóságának a lehetetlenségét vagy Juhász Erzsébet művészetének értéktelenségét jelenti, hanem

sokkal inkább a sivár, kisszerű, háborúban és nacionalizmusban fuldokló közegének valóságra és igazságra való vakságát. De nemcsak korábban, most sem divatos őt olvasni. Ugyanezen okokból kifolyólag veszélyes és gyanús ma is, az újra erőteljes nemzeti ideológiák, a provincializmus és a kisebbségi politikai lózungok torkolattüzeiben esszéprózáit, regényeit kézbe venni, Juhász Erzsébet szemüvegén keresztül számba venni a Vajdaságot, úttalan utakon, egy újvidéki toronyház tizedik emeletére vagy a topolyai Vajhegyre visszavonulva, az én-vesztés (senki-lét) szorongató mindennapiságában is vágyani a nagyvilágot. Hiszen a vakság, mely a reflexió, a kitekintés hiányával is összefügg, továbbra is dicséretes és elvárt attribútuma a kisebbségi létezésnek nemcsak ex-Jugoszláviában, a többnemzetiségű régióban, hanem Magyarországon is.

A Juhász Erzsébet-i (esszé)prózák fontos helyzete a korlátokra való rálátás és az eltévedéssel, a tájékozódás hiányával való szembesülés, mely az abszolút sehol érzetét (és közérzetét) kelti a szubjektumban. Ez a szubjektum belső és végső eltévedése túlmutat tehát a valóság földrajzi terein és időkoordinátáin, túl a történelmi igazságokon, s szorosan összefügg azzal az ambivalenciával, hogy az én vágyik az utazásra, de ez az utazás nemcsak egzisztenciális és háborús helyzete miatt akadályoztatott, hanem saját szorongásai miatt is. A látáskorlátozás az idegenség és a „nyomasztóan kilátástalannak látszó elveszettség” érzetét kelti, sőt önmaga létezésének kérdésességéig is elvezet. Például a *Hely és időhiány* című írásában a látást a városra leereszkedő köd akadályozza, mely Fellini *Amarcord*-jének érzékletes jelenetének megidézésével egy tágabb, az európai kultúra kontextusába helyezi a Juhász Erzsébet-i „elbizonytalanodott kóválygást” és az abszolút hiányt: a senki-, sehol- és soha-lét tapasztalatát.

A látás, a perspektíva különböző helyzeteihez, elmozdulásaihoz kapcsolódnak az esszéprózákban használt tükör-effektusok, tükörkép-leírások vagy az ablaküvegen való átnézés tapasztalatai. Ezekben a mozzanatokban egyrészt hangsúlyos a látvány módosulása, az, hogy egy átlátszónak tűnő, de sokszor nem tiszta, vagy a valóságot nem pontosan (például fordítottan, sokszorozva) tükröző felületen keresztül történik az érzékelés, így az emlékezőtörténetekkel összekötve a valószerűtlenség, a

fikció világába billen át a valóságtapasztalás. Persze a tükörhelyzetek a lacani identitáskonstruálódás kitüntetett pillanatai is, melyekhez Juhász Erzsébet gyakran a gyerekkorhoz kapcsolódó tárgyak, személyek, jelenetek felvillantása mellett más érzékeket is mozgósít: szagok, illatok, ízek, hangok kapcsolódnak a „gyerekkor szárnyas tükreihez”, melyek maguk is tér- és időkapuk, átjárók a különböző világokba. A tükör felületén a különböző tekintetek képesek egymásba kapcsolódni, még akkor is, ha a tükör üvege tejüveg, mely kifehéríti a tárgyakat. Sőt a tejüveg, a torzítás teremti meg a szorongó felnőtt létbizonytalanságában a vágyott illúziót, a nosztalgiát, a visszatérést egykori önmagához (otthonához) és az idilli világhoz, melynek matériája a tükör felületével összefüggésben a porcukor: a gyerekkor vaníliás porcukorja. A látomásokban és az álmokban, illetve emlékképekben a legélesebb a látvány, így valószerűbbnek érződnek, mint a valóság, hiányuk ezért fájdalmasabb is. Az önmagát vaknak nevező szubjektum éppen éleslátásából kifolyólag hozza be prózaterébe az illúziók világába való átlépést, a behatárolhatatlan, megfoghatatlan lebegéseket, a homályos, torzító felületeket, melyek által már szabaddá válik a romlott, az elfogult szemem keresztül való nézés. A tekintet éhsége, vágyakozása.

Juhász Erzsébet tehát elvagyódott, akárcsak irodalmi őse és *Műkedvelők* című regényének – ez sem véletlen – hőse, Szenteleky Kornél. Az irodalmat mint a valóság előli menekülés számára egyedüli lehetséges és adekvát módjaként, egyfajta útvonalként kezelte. Száműzöttként, sorsába kéréllhetetlenül belevetettként, a valóság immár tengerhiányos, út-talan utain, a valószerűtlen kis állomásokon veszteglő, mocskos, balkáni vonatokon a volt Osztrák–Magyar Monarchia, a volt SZHSZ Királyság, a volt Jugoszlávia irodalmi örökségéből a nosztalgia finom szálaival menetrendeket írt. A provincia számára nem létező, nem olvasott, ám hihetetlenül pontos és igaz menetrendeket, melyek által a történelem örületébe belevetett szubjektum talán végül csak kiutat talál. Juhász Erzsébet nemcsak Topolya vagy a vajdasági magyar irodalom írója, hanem – akárcsak Danilo Kiš vagy Mészöly Miklós – Közép-Kelet-Európa éleslátású nézője is. Azé a Közép-Kelet-Európáé, melyben a portól megtisztított, tiszta szemüvegén át szemlélődő embert – mint ahogy egyik zseniális

esszéjében írja –, akárcsak Esti Kornélt az őrült lány, szájon csókolt a tébolyult történelem. Művészete (a szem romlottsága, a vakság látványa) ebből a csókból, egy pióca szívásából fakad, eredete az értelem nélküli és tébolyult történelem nyelvével mint „lucskos mosogatóronggyal” való borzasztó, brutális és mindezek ellenére gyönyörű, *ártatlan* találkozás.

JEGYZETEK

¹ A topolyai Juhász Erzsébet Könyvtár az író fekete szemüvegét őrzi, azonban Csernik Attila hommage-ain, fotókollázsain, de más képzőművész (például Maurits Ferenc és Penovác Endre) Juhász Erzsébet-portréján is az író világos, nagyobb keretű szemüveget visel.